

सन २०२४-२५ करिता भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २७५ (१) अंतर्गत मंजूर शबरी आदि पर्यटन योजनेच्या अंमलबजावणीच्या अनुषंगाने स्थापन करावयाच्या ग्राम पर्यटन समितीच्या मार्गदर्शक सूचनांना मान्यता देण्याबाबत.

महाराष्ट्र शासन
आदिवासी विकास विभाग
शासन निर्णय क्रमांक: आवि-२०२५/प्र.क्र.७४/का-१९
मंत्रालय, मुंबई ४०००३२
दिनांक: ३० मे, २०२५

वाचा-

१. जनजाती कार्य मंत्रालय, नवी दिल्ली यांच्या पत्र क्र F.No.११०१५/०२/२०२४/Grants (Part-I), दि.१५ ऑक्टोबर, २०२४ रोजीच्या पत्रान्वये प्राप्त PAC च्या दि.११.१०.२०२४ रोजीच्या बैठकीचे इतिवृत्त.
२. मा.मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखालील राज्यस्तरीय कार्यकारी समितीच्या (SLEC) दि.२०.०२.२०२५ रोजीच्या बैठकीचे इतिवृत्त.
३. व्यवस्थापकीय संचालक, शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळ यांच्या पत्र क्र.शआविम/प्रकल्प/प्रशा/९८४/२०२५, दि.२० मे, २०२५ अन्वये प्राप्त प्रस्ताव.

प्रस्तावना :-

मध्य प्रदेश शासनाच्या Tribal Tourism Project च्या धर्तीवर राज्यात शबरी आदि-पर्यटन योजना राबविण्याबाबतच्या प्रस्तावास जनजातीय कार्य मंत्रालय, भारत सरकार यांच्या दिनांक ११ ऑक्टोबर, २०२४ रोजी पार पडलेल्या PAC बैठकीमध्ये भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २७५ (१) अंतर्गत मान्यता देण्यात आली आहे. तसेच सदर प्रस्तावास दि.२०.०२.२०२५ रोजी पार पडलेल्या मा.मुख्य सचिवांच्या अध्यक्षतेखालील राज्यस्तरीय कार्यकारी समितीची (SLEC) मान्यता देण्यात आली आहे.

पर्यटक व स्थानिक नागरीक दोघांसाठीही ग्रामीण पर्यटन एक नवा अनुभव आहे. गावात पर्यटकांसाठी आवश्यक सुविधा, सुरक्षा व ग्रामीण जीवनमानाची अनुभूती मिळावी यासाठी अनुकूल वातावरण असणे आवश्यक आहे. होमस्टे चालक, सांस्कृतिक गट, स्थानिक दुकानदार, फळभाजी विक्रेते,

दुग्ध उत्पादक, हस्तकलावंत, छायाचित्रकार, महिला, तरुण यांसारखे अनेक घटक पर्यटनाशी संबंधित असतात. त्यामुळे पर्यटकांना योग्य सेवा देण्यासाठी या सर्व घटकांमध्ये समन्वय असणे, अत्यंत आवश्यक आहे. त्यामुळे गावात पर्यटन समितीची स्थापना आवश्यक ठरते. ज्यायोगे सर्व घटकांमध्ये समन्वय साधला जाईल आणि पर्यटन विकासाला चालना मिळेल. यानुषंगाने ग्राम पर्यटन समिती स्थापन करण्याबाबतच्या मार्गदर्शक सुचनांचे प्रारूप शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळाने शासन मंजूरीसाठी सादर केले आहे. शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळाने सादर केलेल्या ग्राम पर्यटन समितीच्या मार्गदर्शक सूचनांना मंजूरी देण्याची बाब शासनाच्या विचाराधीन होती.

शासन निर्णय :-

सन २०२४-२५ या वर्षासाठी भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २७५ (१) अंतर्गत मंजूर “शबरी आदि पर्यटन” या योजनेच्या अनुषंगाने स्थापन करावयाच्या ग्राम पर्यटन समितीच्या या शासन निर्णयासोबत जोडलेल्या परिशिष्ट-१ मध्ये नमूद केलेल्या मार्गदर्शक सुचनांना मंजूरी प्रदान करण्यात येत आहे.

सदर शासन निर्णय महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आला असून त्याचा संकेतांक २०२५०५३०१७१७३७४६२४ असा आहे. हा आदेश डिजिटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने .

(स. श्री. खांडेकर)

कार्यासन अधिकारी, महाराष्ट्र शासन

प्रत,

१. मा. राज्यपाल यांचे सचिव, राजभवन, मलबार हिल, मुंबई.
२. मा. मुख्यमंत्री, महाराष्ट्र राज्य यांचे प्रधान सचिव, मंत्रालय, मुंबई. ४०० ०३२.
३. मा.मंत्री (आदिवासी विकास) यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२.

४. मा.राज्यमंत्री (आदिवासी विकास) खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२.
५. मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य यांचे वरिष्ठ स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२.
६. मा. सचिव, आदिवासी विकास यांचे स्वीय सहाय्यक, मंत्रालय, मुंबई- ४०० ०३२.
७. मा. अपर मुख्य सचिव/प्रधान सचिव/सचिव (वित्त विभाग, नियोजन विभाग, ग्रामविकास विभाग, सार्वजनिक बांधकाम विभाग), यांचे वरिष्ठ स्वीय सहायक, मंत्रालय, मुंबई.
८. आयुक्त, आदिवासी विकास, नाशिक.
९. सर्व उप सचिव/अवर सचिव, आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१०. आयुक्त, आदिवासी संशोधन व प्रशिक्षण संस्था, पुणे.
११. व्यवस्थापकीय संचालक, महाराष्ट्र राज्य, आदिवासी विकास महामंडळ मर्या. नाशिक
१२. संबंधित अपर आयुक्त, आदिवासी विकास, महाराष्ट्र राज्य
१३. सर्व प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प.
१४. महालेखापाल (लेखा परिक्षा) / (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-१, मुंबई
१५. महालेखापाल (लेखा परिक्षा) / (लेखा व अनुज्ञेयता), महाराष्ट्र-२, नागपूर.
१६. सर्व जिल्हा कोषागार अधिकारी.
१७. अधिदान व लेखा अधिकारी, मुंबई.
१८. संचालक, माहिती व जनसंपर्क संचालनालय, मंत्रालय, मुंबई.
१९. निवडनस्ती (का-१९) आदिवासी विकास विभाग, मंत्रालय, मुंबई:- ४०० ०३२.

शबरी आदिवासी वित्त व विकास महामंडळ मर्यादित,
नाशिक.

शबरी आदि पर्यटन योजना.

ग्राम पर्यटन समितीची मार्गदर्शक सूचना

परिशिष्ट-१

सन २०२४-२५ या वर्षासाठी भारतीय संविधानाच्या अनुच्छेद २७५ (१) अंतर्गत मंजूर योजना

“Shabari Aadi-Paryatan Yojana”

ग्राम पर्यटन समिती मार्गदर्शक सूचना

१. प्रस्तावना

शबरी महामंडळाद्वारे आदिवासी बहुल भागांमध्ये ग्रामीण पर्यटनास चालना दिली जात आहे. त्यासाठी अशा पर्यटन स्थळांची निवड केली जाते जिथे जवळच्या गावांमध्ये पर्यटनाशी संबंधित व्यवसाय वाढवण्याची शक्यता असते. ग्रामीण पर्यटनामध्ये स्थानिक प्रेक्षणीय स्थळांची सफर, सुलभ निवास व्यवस्था, स्थानिक आदिवासी संस्कृतीला अनुरूप भोजन, सांस्कृतिक अनुभव, कला व हस्तकला विकास आणि स्थानिक कुटुंबांचे क्षमतेचे संवर्धन या सहा मुख्य घटकांवर आधारित उपक्रम राबवले जातात. होम-स्टे तयार झाल्यानंतर देशी आणि विदेशी पर्यटक या गावांना भेट देतील, जिथे त्यांना गावाची संस्कृती, चविष्ट भोजन, लोककला आणि परंपरा अनुभवता येतील. त्यामुळे गावात रोजगाराच्या संधी निर्माण होतील आणि तरुणांना आपल्या गावातच उपजीविका मिळेल. होम-स्टे चालक, सांस्कृतिक गट, स्थानिक दुकानदार, फळभाजी विक्रेते, दुग्ध उत्पादक, हस्तकलावंत, छायाचित्रकार अशा विविध घटकांना रोजगार मिळेल. ग्रामीण पर्यटन केवळ एक अनोखा अनुभव न देता स्थानिक रोजगारही वाढवेल, हेच या प्रकल्पाचे मुख्य वैशिष्ट्य आहे.

शबरी आदि पर्यटन योजनेचा उद्देश महाराष्ट्रातील आदिवासी बहुल गावांमध्ये पर्यटन सुविधांची उभारणी व विस्तार करणे हा आहे. या योजनेच्या अंमलबजावणीसाठी गावनिहाय पर्यटकांसाठी होम-स्टे सुविधा उभारणी, ग्राम पर्यटन समित्यांची स्थापना व प्रशिक्षण, पर्यटनाशी संबंधित मूलभूत सुविधा विकसित करणे तसेच पारंपरिक कला, संस्कृती व स्थानिक हत्यारी वस्तूंचे संवर्धन आणि विपणन करण्याची योजना आहे. पर्यटनाचे प्रभावी प्रमोशन करण्यासाठी डिजिटल व ऑफलाइन प्रचार धोरणांची अंमलबजावणी करून स्थानिक आणि राष्ट्रीय स्तरावर महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळ, खासगी ट्रार

ऑपरेटर व अन्य भागीदार संस्थांशी समन्वय साधला जाईल. पर्यटकांसाठी सुरक्षा मार्गदर्शक तत्त्वे लागू करून पर्यावरणपूरक व जबाबदार पर्यटन संकल्पना राबवण्यात येईल तसेच स्थानिक समुदाय व पर्यटक यांच्यात सकारात्मक संवाद वाढवला जाईल. गावांची निवड ही एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प कार्यालय, शबरी महामंडळाचे अधिकारी, स्थानिक प्रशासन यांचेमार्फत करण्यात आलेली आहे.

२. योजनेचा उद्देश

१. पर्यटन अनुभव:- पर्यटकांना आदिवासी जीवनशैलीचा अनुभव देणे.
२. आर्थिक विकास:- पर्यटनाद्वारे उत्पन्नाचे नवे स्रोत निर्माण करणे.
३. संस्कृती संवर्धन:- आदिवासी कला, संगीत, नृत्य, आणि हस्तकलेचा प्रचार करणे.
४. पर्यावरणपूरक विकास:- शाश्वत पद्धतींचा अवलंब करून पर्यावरणाचे रक्षण करणे.

३. गाव निवड प्रक्रिया

गावांची निवड करण्यासाठी प्रकल्प अधिकारी, एकात्मिक आदिवासी विकास प्रकल्प यांचे कार्यालयामार्फत शिफारस करण्यात येईल.

४. पर्यटन समितीची आवश्यकता

पर्यटक व स्थानिक गावकरी दोघांसाठीही ग्रामीण पर्यटन एक नवा अनुभव आहे. त्यामुळे गावात पर्यटकांसाठी आवश्यक सुविधा, सुरक्षा व ग्रामीण जीवनमानाची अनुभूति मिळावी यासाठी अनुकूल वातावरण असणे आवश्यक आहे. होमस्टे चालक, सांस्कृतिक गट, स्थानिक दुकानदार, फळभाजी विक्रेते, दुग्ध उत्पादक, हस्तकलावंत, छायाचित्रकार, महिला, तरुण यांसारखे अनेक घटक पर्यटनाशी संबंधित असतात. त्यामुळे पर्यटकांना योग्य सेवा देण्यासाठी या सर्व घटकांमध्ये समन्वय असणे अत्यंत आवश्यक आहे. जर समन्वय नसेल, तर पर्यटकांना त्रासदायक परिस्थितीचा सामना करावा लागू शकतो. त्यामुळे गावात पर्यटन समितीची स्थापना आवश्यक ठरते, ज्यायोगे सर्व घटकांमध्ये समन्वय साधला जाईल आणि पर्यटन विकासाला चालना मिळेल.

५. पर्यटन समिती नसल्यास होणारे संभाव्य परिणाम

ग्रामीण पर्यटन हे एक अत्यंत संभावनांनी भरलेले क्षेत्र आहे, ज्याचा सखोल शोध घेण्याची अद्याप गरज आहे. कोणत्याही पर्यटन क्षेत्रात 'आतिथ्य' हा सर्वाधिक महत्त्वाचा घटक असतो, ज्याच्या अभावामुळे पर्यटन व्यवसायाची वाढ होऊ शकत नाही. ग्रामीण भागासाठी हा एक नवीन आणि वेगळा अनुभव असल्याने, समुदाय आधारित पर्यटन समितीच्या माध्यमातून त्याचे प्रभावी व्यवस्थापन करणे अत्यावश्यक ठरते.

पर्यटकांना योग्य सुविधा, सुरक्षितता आणि पर्यटनास पोषक वातावरण निर्माण करण्यासाठी गावातील विविध सेवा समूहांमध्ये परस्पर व्यावसायिक समन्वय असणे गरजेचे आहे. या समन्वयाच्या अभावामुळे पर्यटकांना दिल्या जाणाऱ्या सेवा व सुविधांवर प्रतिकूल परिणाम होऊ शकतो आणि परिणामी ग्रामीण पर्यटनाच्या विकासास अडथळा निर्माण होऊ शकतो. त्यामुळे, ग्रामीण पर्यटनाला चालना देण्यासाठी आणि त्याद्वारे ग्रामीण विकास साध्य करण्याच्या दृष्टिकोनातून गावामध्ये एक पर्यटन समिती स्थापन करणे अत्यंत आवश्यक आहे.

६. ग्राम पर्यटन समिती

योजनेंतर्गत निवडण्यात आलेल्या गावांमध्ये योजनेची अंमलबजावणी करणेसाठी संबंधित गावांमध्ये कार्यरत असलेली संयुक्त वन व्यवस्थापन समिती (JFMC)/ सामुहिक वनहक्क व्यवस्थापन समिती (CFRMC)/ स्वयं सहायता समूहाचे ग्राम संघ (VO)/ FPO/ वनधन विकास केंद्र (VDVKs) किंवा या व्यतिरिक्त इतर संस्था यांना “ ग्राम पर्यटन समिती” म्हणून घोषित केले जाऊ शकते. यासाठी संबंधित ग्राम सभेमार्फत तसा प्रस्ताव प्रकल्प अधिकारी यांचे मार्फत शबरी महामंडळास सादर करणे आवश्यक आहे.

समिती स्थापनेची संकल्पना स्पष्ट झाल्यानंतर अधिकृत स्थापना करावी लागेल. सर्व सेवा समूहांबरोबर चर्चा करून वेळ, स्थळ व दिनांक ठरवून बैठक घेण्यात यावी. या बैठकीत समिती स्थापनेची गरज व महत्त्व पुन्हा समजावून सांगावे. ग्राम पर्यटन समितीमध्ये कमीत कमी ११ सदस्य असणे आवश्यक

आहेत. यापैकी ५०% महिला सदस्य असणे गरजेचे आहे. ग्राम पर्यटन समिती स्थापन करतेवेळी ग्राम सभेसाठी खालीलप्रमाणे सदस्य उपस्थित राहणे योग्य राहिल.

- इच्छुक होमस्टे लाभार्थी
- गावातील सांस्कृतिक गट प्रतिनिधी
- स्थानिक मार्गदर्शक
- हस्तकलावंत
- दुग्ध उत्पादक
- फळभाजी विक्रेते
- स्थानिक उत्पादने विक्रेते
- सरपंच व पंचायत प्रतिनिधी
- ग्रामस्थ
- गावात कार्यरत प्रकल्प सहाय्यक संस्था (PSO) प्रतिनिधी
- अन्य सेवा पुरवठादार

७. पदाधिकाऱ्यांची निवड

निवड करण्यात आलेल्या गावांमध्ये ग्राम सभेची बैठक घेऊन सदस्यांनी परस्पर सहमतीने किंवा मतदानाद्वारे ग्राम पर्यटन समितीच्या ११ सदस्यांची निवड करावी. समिती मध्ये किमान ५०% महिला प्रतिनिधींचा समावेश असावा. तसेच सर्व सहमतीने अध्यक्ष, उपाध्यक्ष आणि सचिव या पदाधिकाऱ्यांची निवड करावी, या पदाधिकाऱ्यांमध्ये एक महिला पदाधिकारी असावी.

८. पदाधिकाऱ्यांची जबाबदारी

निवड होण्याआधी प्रत्येकाला त्यांच्या पदांची जबाबदारी स्पष्टपणे सांगणे आवश्यक आहे.

८.१ अध्यक्ष

- मासिक/पाक्षिक बैठकांचे आयोजन
- बैठकीचे अध्यक्षपद

- पर्यटक अनुभव व अभिप्रायावर चर्चा
- सेवा समूहांचे व्यवहारांचे समन्वय
- पंचायत व इतर विभागांशी समन्वय

८.२ उपाध्यक्ष

- अध्यक्षाला सहाय्य करणे
- अध्यक्षांच्या अनुपस्थितीत बैठक चालवणे
- गरजेनुसार इतर जबाबदाऱ्या

८.३ सचिव

- बैठकीचे रेकॉर्ड ठेवणे
- पत्रव्यवहार
- आवश्यक दस्तऐवजांचे व्यवस्थापन
- प्रगती अहवालांचे संकलन
- वित्तीय व्यवस्थापन
- बँक व्यवहारांचे रेकॉर्ड
- वेळोवेळी लेखापरीक्षण

९. उपसमित्यांचा गठन

ग्राम पर्यटन समितींतर्गत आवश्यकतेनुसार खालीलप्रमाणे उपसमित्या गठित करता येतील.

- सुरक्षा समिती
- स्वच्छता समिती
- सेवा समूह समन्वय समिती
- पर्यटक गरज/समस्या निवारण अथवा सेवा मूल्यांकन समिती

१०.कार्यकाळ

समितीतील प्रत्येक पदाधिकाऱ्याचा कार्यकाळ हा त्यांच्या निवडीपासून ३ वर्षांचा असेल. नंतर सदस्य नवीन पदाधिकारी/नेतृत्व निवडू शकतात. पदाधिकाऱ्यांच्या कार्यकाळात काही वाद उद्भवल्यास सदस्य ग्रामसभेच्या मान्यतेने त्यांना पदावरून दूर करू शकतात.

११.समितीचे नाव

सदस्य बहुमताने समितीचे नाव ठरवू शकतात.

१२.बँक खाते

सदर योजनेची अंमलबजावणी करणेसाठी ग्राम पर्यटन समितीने आपल्या नावाने जवळच्या राष्ट्रीयकृत बँकेत स्वतंत्र खाते उघडणे आवश्यक असेल. सदरचे खाते अध्यक्ष व सचिव यांचे संयुक्त स्वाक्षरीने हाताळले जाईल.

१३.समितीची नोंदणी

समितीची नोंदणी करण्याचा निर्णय समुदायाच्या इच्छेनुसार घेतला जाईल, परंतु योजनेतर्गत निर्माण होणाऱ्या होम स्टेची नोंदणी महाराष्ट्र पर्यटन विकास महामंडळाकडे करणे आवश्यक असेल.

१४.समितीचे कार्यालय

ग्राम पर्यटन समितीचे कार्यालय गाव पातळीवर असणे आवश्यक आहे.

१५.आवश्यक कागदपत्रे

- बैठक अहवाल रजिस्टर
- कॅश बुक
- जनरल लेजर
- बँक पासबुक
- खर्चाच्या पावत्या
- अभिप्राय रजिस्टर

१६.नियमावली बदल

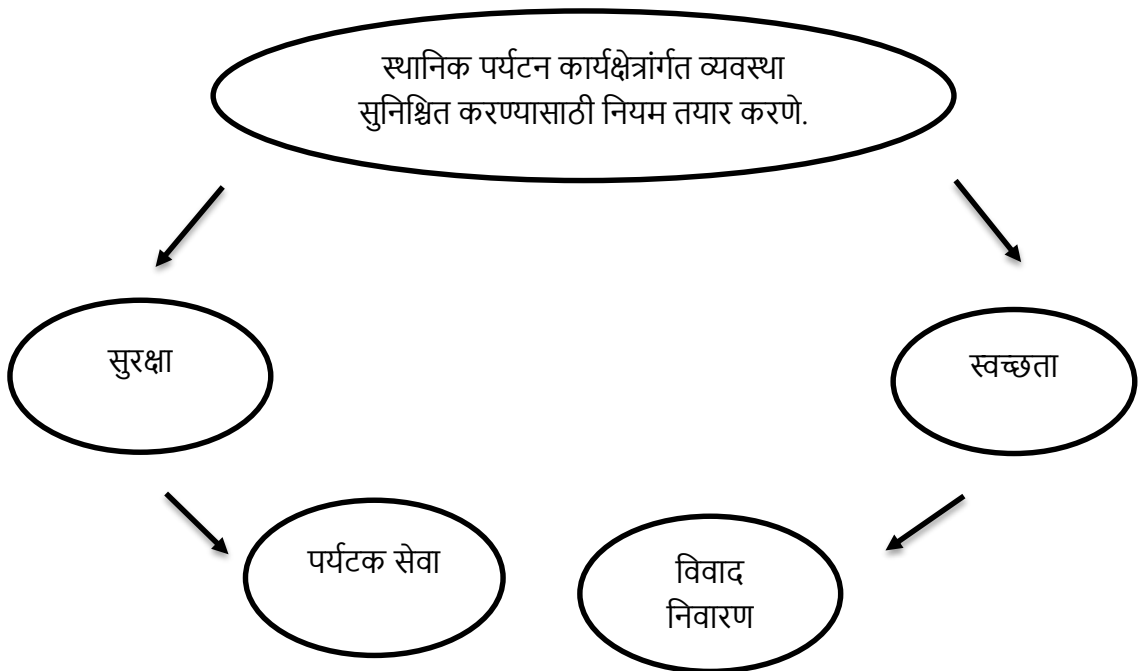
भविष्यात गरजेनुसार ६०% सदस्यसंख्येच्या सहमतीने नवीन नियम, व ७०% सहमतीने जुन्या नियमांत बदल करता येतील.

१७.कोरम

बैठकीसाठी ७०% उपस्थिती आवश्यक असेल.

१८. ग्राम पर्यटन समितीचे कार्य

ग्रामीण पर्यटनाचे यशस्वी संचालन हे केवळ योजना राबविण्याचा अनुभव नसून त्यामध्ये रोजगारनिर्मिती, आर्थिक आणि सामाजिक विकासही अपेक्षित आहे. यासाठी समितीमार्फत विविध कार्ये केली जातील. ग्राम पर्यटन समिती ही ग्रामीण पर्यटन आणि पर्यटकांच्या दृष्टीने जितका महत्त्वाचा घटक आहे, तितकेच महत्त्व त्याच्या संचालनाचेही आहे. कारण ग्रामीण पर्यटनामुळे केवळ गावात स्थानिक रोजगार निर्माण होत नाही, तर ते गावाच्या आर्थिक आणि बहुआयामी विकासासाठी दिशा देते. त्यामुळे यशस्वी संचालनासाठी विविध कामांचे विभागीकरण आणि त्यांच्या दरम्यान समन्वय आवश्यक ठरतो. पर्यटन समितीच्या माध्यमातून ग्रामीण पर्यटनाच्या संचालनासाठी कार्यांना खालील आधारावर वर्गीकृत करता येते:

१८.१ स्थानिक कार्यक्षेत्र अंतर्गत व्यवस्थेसाठी नियमांचे निर्माण

ग्रामीण पर्यटनाचा विकास व संचालन सुरळीत व्हावे यासाठी नियम तयार करणे अत्यावश्यक आहे.

१८.२ होमस्टेची उपलब्धता व आरक्षण प्रक्रिया

पर्यटक गावात आल्यानंतर त्यांना राहण्यासाठी "होमस्टे" ची सोय करणे. होमस्टे उपलब्धतेबद्दल आधीपासून माहिती देणे आणि बुकिंगची सुविधा देणे.

१८.३ एकल खिडकी (Single Window) सुविधा

प्रवासादरम्यान जर पर्यटकांना कोणतीही अडचण आली, तर एका ठिकाणी सर्व समस्या सोडवण्यासाठी "एकल खिडकी (Single Window) सुविधा" चालू करणे.

१८.४ स्वच्छता, सुरक्षितता आणि पर्यावरणाचा दर्जा राखणे

गावामध्ये स्वच्छता, सुरक्षेची उपाययोजना करणे व पर्यटकांना सकारात्मक अनुभव देणारे वातावरण निर्माण करणे.

१८.५ स्थानीय सेवा समूहांचे समन्वय

सांस्कृतिक कार्यक्रम, हस्तकला उत्पादने, स्थानिक अन्न-विक्री, दुग्ध उत्पादने, स्थानिक दुकाने यांसारख्या सेवा योग्य प्रकारे उपलब्ध करून देणे.

१८.६ वाद निवारण यंत्रणा

पर्यटन समितीच्या सदस्यांमध्ये किंवा पर्यटकांशी संबंधित कोणत्याही प्रकारच्या वाद/समस्यांचा उद्भव झाल्यास त्या वादाचे निवारण करण्याची जबाबदारी पूर्णपणे पर्यटन समितीची असेल. या परिस्थितीसाठी समिती आकस्मिक बैठक घेऊ शकते, जिथे सर्वसहमती किंवा मतदानाच्या

आधारे ७०% सदस्यसंख्येच्या मंजूरीनंतर निर्णय घेतला जाऊ शकतो. तरीही वाद न सुटल्यास, ग्रामपंचायत आणि इतर संबंधित भागीदारांच्या मदतीने वादाचे निवारण सुनिश्चित केले जाईल.

१८.७ महिलांचा सहभाग वाढवणे

गावातील महिलांना पर्यटनाशी संबंधित उपक्रमात जास्तीत जास्त सहभागी करून घेणे, उदा. होमस्टे चालवणे, सांस्कृतिक कार्यक्रम सादर करणे इ.

१८.८ सेवा शुल्क व गुणवत्ता नियंत्रण

प्रत्येक सेवेसाठी योग्य शुल्क निश्चित करणे आणि वेळोवेळी सेवा गुणवत्तेचा आढावा घेऊन सुधारणा करणे.

१८.९ ग्रामविकास आणि इतर प्रशासनाशी समन्वय

- आरोग्य, पोलिस, स्थानिक प्रशासन या सर्वांशी संवाद ठेवणे.
- पर्यटकांनी दिलेले अभिप्राय गोळा करून आवश्यक बदल करणे.
- गावाचा इतिहास, पर्यटनस्थळे व आपत्कालीन सेवा यांची माहिती देणारे बोर्ड गावात उभारणे.

१८.१० वातावरण निर्मिती

प्रथम महत्वाचे काम म्हणजे पर्यटन समितीची स्थापना करणे. ग्रामीण पर्यटनात सर्वात महत्वाचे भागीदार होमस्टे चालक असतात कारण ते स्वतःच्या खर्चाने जोखीम घेतात. इतर सेवा गट जसे की सांस्कृतिक गट, स्थानिक दुकानदार, फळभाजी विक्रेते, दुग्ध उत्पादक, हस्तकलावंत आणि छायाचित्रकार यांचे कार्य पर्यटकांच्या आगमनानंतर सुरु होते. म्हणून या सगळ्यांमध्ये समन्वय असणे आवश्यक आहे. यासाठी सर्व भागीदारांसोबत २-३ दिवसांचे वातावरण निर्मितीचे कार्य करावे लागेल, ज्यामध्ये Focused Group Discussion द्वारे समिती स्थापनेची गरज अधोरेखित करावी.

१८.११ नियमित बैठकांचे आयोजन

प्रत्येक महिन्याला किंवा पंधरवड्याला एकत्र येऊन सुविधांच्या दर्जाबाबत बैठक घेणे आणि आवश्यक सुधारणा करणे.

१८.१२ सुरक्षितता (Security)

- गावामध्ये येणाऱ्या देशी व विदेशी पर्यटकांची सुरक्षितता सुनिश्चित करणे.
- सुरक्षिततेसाठी स्वतंत्र उपसमिती तयार करणे.
- कोणतीही आपत्कालीन घटना घडल्यास तत्काळ प्रतिसाद देण्यासाठी यंत्रणा तयार ठेवणे.
- ग्रामपंचायत, पोलीस आणि आरोग्य सेवा यांच्यासोबत सातत्याने संपर्क ठेवणे.

१८.१३ स्वच्छता (Cleanliness)

- गावभर स्वच्छता राखण्यावर भर देणे.
- सर्व गृहोत्सव, सार्वजनिक ठिकाणी स्वच्छतागृहे व कचराकुंड्या उभारणे.
- पर्यटकांना स्वच्छ आणि स्वास्थदायक वातावरण देणे.
- स्वच्छतेबाबत गावकऱ्यांमध्ये जागरूकता वाढवणे.

१८.१४ वाद निवारण (Conflict Resolution)

- पर्यटक व गावकरी किंवा समिती सदस्यांमध्ये वाद झाल्यास, पर्यटन समितीने त्याचे तातडीने निराकरण करणे.
- गरज भासल्यास ७०% सदस्यांची बहुमताने निर्णय घेणे.
- जर वाद समितीच्या माध्यमातून सुटला नाही, तर प्रकल्प सहाय्य संस्था (PSOs), ग्रामपंचायत व स्थानिक प्रशासनाच्या मदतीने वाद सोडवणे.

- या सर्व उपाययोजनांचा उद्देश म्हणजे गावात सुरक्षित, स्वच्छ, सुसंस्कृत आणि पर्यटकांसाठी आकर्षक वातावरण तयार करणे तसेच स्थानिकांना पर्यटनातून आर्थिक व सामाजिक लाभ मिळवून देणे

१९. लाभार्थी निवड प्रक्रिया

ग्राम पर्यटन समित्यांच्या मार्फत त्यांच्या गावातील कमीत कमी १० आदिवासी कुटुंब यांचे निवड पुढील निकष प्रमाणे करतील.

- लाभार्थी कुटुंब हे त्याच गावातील रहिवासी असावे .
- लाभार्थी कुटुंब हे अनुसूचित जमातीचे असावे .
- होम स्टे उभारण्यासाठी किमान ५० टक्के लाभार्थी महिला असणे आवश्यक आहे, तसेच विधवा, परित्यक्ता, एकल महिला यांना प्राधान्य देण्यात यावे.
- लाभार्थी कुटुंब हे ग्राम पर्यटन समितीने पारदर्शक पद्धतीने सर्व सदस्यांच्या सहमतीने शिफारस केलेले असावे.
- लाभार्थी कुटुंबाकडे होम स्टे तसेच इतर आवश्यक सुविधा उभारणीसाठी पुरेशी जागा असावी .
- निवड करण्यात येणाऱ्या कुटुंबाची योजनेमध्ये उत्स्फूर्तपणे सहभाग घेण्याची इच्छा असणे आवश्यक आहे .
- लाभार्थी कुटुंबाकडे पर्यटकांना होम स्टे उपलब्ध करून देत असताना आवश्यक पायाभूत सुविधा जसे रस्ता, पार्किंगसाठी जागा, विज, पुरेसे पाणी इत्यादीची व्यवस्था असावी .
- लाभार्थी कुटुंब हे गावात येणाऱ्या पर्यटकांना स्थानिक कला, हस्तकला, आदिवासी संकृती, खाद्यसंस्कृती किंवा पारंपरिक जीवनशैली प्रदर्शित करण्यास इच्छुक असावे.
- होम स्टे उभारणीचे स्थान निसर्गरम्य व पर्यटकांना आकर्षित करणारे असावे.
- निवडण्यात येणारे लाभार्थी कुटुंब हे योजनेच्या तसेच ग्राम पर्यटन समितीच्या नियमांचे पालन करण्यास इच्छुक असावे .
- लाभार्थी कुटुंब हे गावात पर्यटनाला चालना मिळणेसाठी ग्राम पर्यटन समितीमार्फत राबविण्यात येणाऱ्या सर्व उपक्रमांमध्ये सक्रीय सहभाग घेण्यास इच्छुक असावे.

- लाभार्थी कुटुंब हे होम स्टे ची वेळोवेळी देखभाल व दुरुस्ती करण्यास इच्छुक असावे.
- लाभार्थी कुटुंब हे त्यांच्याकडे असलेल्या होम स्टे सुविधेचा उपभोग घेण्यासाठी येणाऱ्या पर्यटकांचे रक्षण व काळजी घेणारे असावे.

२०. स्टार्टअप फंड

प्रती गाव पर्यटन समितीसाठी रु. ५ लक्ष इतका निधी हा Corpus Fund/Seed Money देण्यात येईल. या निधीचे विनियोजना संदर्भात शबरी महामंडळ वेगळ्याने मार्गदर्शक सुचना निर्गमित करेल

२१. कार्यालय व्यवस्थापन

ग्राम पर्यटन समितीस सहकऱ्यासाठी ग्राम समन्वयक (Village Level Facilitator) नेमता येईल . ग्राम समन्वयकाचे (Village Level Facilitator) मानधन दरमहा रु १०,०००/- इतके असेल व तसा करारनामा त्यांचे कडून करून घेण्यात येईल . सदर ग्राम समन्वयक (Village Level Facilitator) यांना कोणत्याही प्रकारे कायम स्वरूपी नोकरी वर हक्क सांगता येणार नाही. कारारनाम्याचे प्रारूप शबरी महामंडळ मार्फत निर्गमित करण्यात येईल

२१.१ ग्राम समन्वयकाची (Village Level Facilitator) जबाबदारी:

- कार्यालयीन व्यवस्थापन
- होमस्टे बुकिंग
- डेटाबेस तयार करणे
- सेवा पुरवठा सुनिश्चित करणे
- आपत्कालीन स्थितीत समन्वय
- देयकांचे व्यवस्थापन
- माहितीचे वितरण
- पर्यटन समितीचा अहवाल तयार करणे
- बैठकीत सहभाग

२२. सदस्यता व वार्षिक शुल्क

सर्व सदस्यांकडून सहमतीने शुल्क ठरवता येईल

२३. सेवा शुल्क

पर्यटनामुळे येणाऱ्या उत्पन्नातून थोडा हिस्सा सेवा शुल्क म्हणून समितीकडे जमा करावा . सदर निधी स्वच्छता सुरक्षा, सौंदर्यीकरण, माहिती व इतर विकासकामांसाठी वापरता येईल. गावात पर्यटकांच्या संख्येत वाढ झाल्यास स्थानिक पातळीवर व्यवसाय वाढतील. विशेषतः होमस्टे, स्थानिक खाद्यपदार्थ विक्रेते, मार्गदर्शक (Guides), हस्तकला विक्रेते, इत्यादी व्यवसायांना थेट फायदा होईल. या वाढीव उत्पन्नाच्या उपयोगातून गावात पर्यटन-संबंधित विकासकामे करणे आवश्यक आहे, जेणेकरून पर्यटकांचा अनुभव समृद्ध होईल आणि गावात पर्यटन अधिक काळ टिकून राहील.

१. गावातील होमस्टे चालक व इतर सुविधा देणाऱ्यांनी, त्यांच्या पर्यटकांकडून मिळणाऱ्या उत्पन्नातून सेवा शुल्क (Nominal Service Fee) पर्यटन समितीकडे जमा करावे.
२. हे शुल्क प्रत्येक पर्यटकाच्या संख्येनुसार किंवा त्यांनी वापरलेल्या सेवांच्या प्रमाणानुसार असावे.
३. हे शुल्क पर्यटन समिती / ग्रामपंचायत ठरवेल. ते कमी व व्यवहार्य असेल, जेणेकरून व्यावसायिकांवर आर्थिक भार पडणार नाही.
४. सेवा शुल्क महिन्याला किंवा तिमाही स्वरूपात जमा करता येईल.
५. पर्यटन समिती कडून पारदर्शक रजिस्टर / डिजिटल प्रणालीद्वारे शुल्क संकलन व वापराचा हिशेब ठेवला जाईल.
६. सर्व सेवा पुरवठादारांना समितीची सदस्यता देऊन निर्णय प्रक्रियेत त्यांचा सहभाग निश्चित केला जाईल.

सेवा शुल्काचा वापर पुढील विकासात्मक कामांमध्ये केला जाऊ शकतो:

१. स्वच्छता

- सार्वजनिक स्वच्छतागृहे उभारणे व देखभाल

- कचराकुंड्या, कचरा व्यवस्थापन
- सफाई कर्मचारी/स्वयंसेवकांची नेमणूक

२. सुरक्षा आणि सुविधा

- पर्यटकांसाठी दिशादर्शक फलक
- आपत्कालीन संपर्क प्रणाली (हेल्पलाईन)
- स्थानिक स्वयंसेवक मार्गदर्शकांची नेमणूक

३. सौंदर्यीकरण

- सार्वजनिक ठिकाणांचे सुशोभीकरण (जसे की चौक, तलाव, फलक, बागा)
- भित्तिचित्र, दिवे, स्थानिक कलेचे प्रदर्शन

४. माहिती व प्रचार-प्रसार

- माहिती पुस्तिका, संकेतस्थळ, सोशल मीडियावर प्रचार
- स्थानिक पर्यटनाचा नकाशा तयार करणे
- माहिती केंद्राची स्थापना

५. इतर उपयोगी बाबी

- स्थानिक तरुणांसाठी प्रशिक्षण कार्यक्रम
- पर्यटनवाढीसाठी लघुउद्योग/हस्तकला प्रोत्साहन
- स्थानिक संस्कृती जपण्यासाठी उपक्रम

२४. प्रशिक्षण व क्षमता बांधणी

आदिवासी ग्रामीण लाभार्थ्यांसाठी ग्राम पर्यटन समिती स्थापना ही एक नवीन प्रक्रिया आहे, त्यामुळे वेळोवेळी त्यांना विविध प्रशिक्षण देणे गरजेचे आहे. खालील विषयांवर प्रशिक्षण कार्यक्रम आयोजित करता येतील:

- समिती स्थापनेपूर्वी वातावरण निर्मिती
- पर्यटनाच्या दृष्टीने समितीची आवश्यकता
- पदाधिकाऱ्यांची कार्ये
- बुककीपिंग / नोंद व्यवस्थापन
- पर्यटकांचे आतिथ्य व व्यवस्थापन
- सॉफ्ट स्किल्स
- इतर व्यवसाय आधारित कौशल्य प्रशिक्षण

ग्राम समन्वयक (Village Level Facilitator) व होम स्टे धारक यांचे शबरी महामंडळामार्फत राबविण्यात येत असलेल्या एकलव्य कुशल व कौशल्य विकास योजनेअंतर्गत प्रशिक्षण आयोजित करणे आवश्यक असेल. याव्यतिरिक्त, ग्रामीण पर्यटनाची आवश्यकता, ग्रामीण विकासातील त्याचे योगदान, पर्यटन संकल्पना, पर्यटकांसाठी आवश्यक आतिथ्य, परस्पर समन्वय अशा विषयांवर संवाद साधणे अत्यंत आवश्यक आहे.
